

Б.Е. Сабырбай^{1*}, Г.Қ. Айкинбаева¹, С.Қ. Бердібаева², А.С. Нурадинов¹

¹Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

²Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті, Алматы, Қазақстан

СТУДЕНТТЕРДЕГІ ӘЛЕУМЕТТІК ЖӘНЕ ЭМОЦИЯЛЫҚ ИНТЕЛЛЕКТ ДАМУЫНЫҢ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ МЕН ОНЫҢ ОҚУДАҒЫ ЖЕТІСТІККЕ ЖЕТУ МОТИВАЦИЯСЫНА ӘСЕРІН ЗЕРТТЕУ

Аңдатпа

Мақалада студенттердегі әлеуметтік және эмоциялық интеллектінің дамуының маңыздылығы айқындалып, оның оқудағы жетістікке жету мотивациясына әсері зерделенеді. Теориялық зерттеу негізінде еліміздегі, ресейлік және шетелдік ғылыми еңбектерге талдау жасау арқылы әлеуметтік интеллект түсінігінің тарихи даму тұжырымдары жүйелене отырып, нақты кестелік тұрғыда салыстырмалы деректер дәйектеледі. Әлеуметтік ұғымына қатысты авторлық анықтама ұсынылады. Әлеуметтік интеллект адамдар арасындағы тиімді қарым-қатынас пен әлеуметтік-психологиялық жағдайға бейімделе отырып, жетістікке жетуде көрінетін тұлғаның интегралды, әрі интеллектуалды қабілеті ретінде тұжырымдамаланып, оның дамуы адамның өмірі мен іс-әрекетіндегі маңыздылығын айқындайды. Сондай-ақ, эксперименттік зерттеулер жүргізу негізінде эмоциялық интеллектінің әрбір шкаласы, әлеуметтік интеллектінің әрбір шкалалары мен жетістікке жетудегі экстернал мен интерналдар арасындағы байланыс Пирсонның корреляциялық коэффициенті негізінде анықталады. Эмоциялық интеллект пен өзін-өзі реттеу және эмпатия арасында оң мәнді күшті байланыс бар. Ал, өзіндік мотивация мен эмоциялық интеллект және өзара әрекеттесу дағдысы арасында оң мәнді, бірақ аз ғана байланыс бар екендігі анықталды. Сондай-ақ, зерттеу нәтижелері эмоциялық интеллект пен жетістікке жетудің интернал көрсеткіші арасында күшті байланыс бар екендігі дәлелденеді.

Кілтті сөздер: студенттік кезең, эмоциялық интеллект, әлеуметтік интеллект, оқудағы жетістікке жету, әлеуметтік-эмоциялық оқыту, жетістікке жету мотивациясы.

Сабырбай Б.Е.^{1*}, Айкинбаева Г.Қ.,¹ Бердибаева С.Қ.², Нурадинов А.С.¹

¹Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

²Казахский национальный университет им. аль-Фараби, Алматы, Казахстан

ИЗУЧИТЬ ЗНАЧЕНИЕ РАЗВИТИЯ СОЦИАЛЬНОГО И ЭМОЦИОНАЛЬНОГО ИНТЕЛЛЕКТА У СТУДЕНТОВ И ЕГО ВЛИЯНИЕ НА МОТИВАЦИЮ ДОСТИЖЕНИЯ АКАДЕМИЧЕСКИХ УСПЕХОВ

Аннотация

В статье определено значение развития социального и эмоционального интеллекта в студенческом возрасте, изучено влияние эмоционального и социального интеллекта у студентов на мотивацию достижения успеха. На основе теоретических исследований, путем анализа отечественных, российских и зарубежных научных работ систематизированы выводы исторического развития концепции социального интеллекта, а сравнительные данные сведены в конкретную таблицу. Предлагается авторское

определение данного понятия. Социальный интеллект концептуализируется как целостная интеллектуальная способность человека, проявляющаяся в достижении успеха путем адаптации к эффективному общению между людьми и социально-психологическим условиям, и определяется значение его развития в жизни и деятельности человека. Также на основе проведения экспериментальных исследований на основе коэффициента корреляции Пирсона определена связь между каждой шкалой эмоционального интеллекта, каждой шкалой социального интеллекта, внешними и внутренними факторами достижения успеха. Было обнаружено, что существует сильная положительная связь между эмоциональным интеллектом, саморегуляцией и эмпатией, а также положительная, но небольшая связь между самомотивацией, эмоциональным интеллектом и навыками межличностного общения. Также результаты исследования доказывают, что существует сильная связь между эмоциональным интеллектом и внутренними показателями достижений.

Ключевые слова: студенческий период, эмоциональный интеллект, социальный интеллект, академическая успеваемость, социально-эмоциональное обучение, мотивация достижения успеха.

Sabyrbay B.Y.*¹, Aikinbayeva G.K.², Berdibayeva S.K.¹, Nuraddinov A.S.¹

¹Eurasian National University. L.N. Gumilyov, Astana, Kazakhstan

²Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

TO STUDY THE IMPORTANCE OF THE DEVELOPMENT OF SOCIAL AND EMOTIONAL INTELLIGENCE IN THE STUDENT AGE PERIOD AND ITS INFLUENCE ON THE MOTIVATION TO ACHIEVE ACADEMIC SUCCESS

Abstract

The article defines the importance of the development of social and emotional intelligence in the student age period, the influence of emotional intelligence and social intelligence in students on the motivation to achieve success is studied. On the basis of theoretical research, by analyzing domestic, Russian and foreign scientific works, the findings of the historical development of the concept of social intelligence are systematized, and comparative data are summarized in a specific table. An author's definition of this concept is offered. Social intelligence is conceptualized as an integral intellectual ability of a person, which is manifested in achieving success by adapting to effective communication between people and social-psychological conditions, and the importance of its development in human life and activities is determined. Also, on the basis of conducting experimental studies, the relationship between each scale of emotional intelligence, each scale of social intelligence, and external and internal factors in achieving success is determined on the basis of Pearson's correlation coefficient. It was found that there is a strong positive relationship between emotional intelligence and self-regulation and empathy, and a positive but small relationship between self-motivation and emotional intelligence and interpersonal skills. Also, the results of the study prove that there is a strong relationship between emotional intelligence and internal indicators of achievement.

Keywords: student period, emotional intelligence, social intelligence, academic success, socio-emotional learning, motivation to achieve success.

КІРІСПЕ

Жалпы адам өмірінде элеуметтік интеллектінің де, эмоциялық интеллектінің де маңызы зор. Біз балаларды кішкентайынан ақылды болуға бағыттаймыз. Ақылды бала өз эмоциясын реттей алады (эмоциялық интеллект), басқа адамдармен де дұрыс қатынас құра алады (элеуметтік интеллект), әрі деп есептейміз. Ақылды болу үшін баланың психикасының дамуына, миының қызмет ету қасиетін жетілдіруге жағдай жасаймыз.

Балаларға болсын, ересектерге болсын, эмоциялық жағдайда әсер ету мүмкіншілігі басым. Олай дейтін себебіміз, жақсы, көтеріңкі көңіл-күйде немесе керісінше қорқыту, жазалау жағдайындағы әсер ету күшті болады, бұл эмоцияның энергетикалық күші. Сол сияқты адамға жақсы қатынас құру арқылы, қолдау көрсетіп, мейірімділік танытып, оңтайлы қарым-қатынас негізінде күшті әсер етуге болады, ал бұл әлеуметтік құбылыстың энергетикалық күші. Осы орайда, әлеуметтік және эмоциялық энергетикалық күштің өзара тығыз сабақтасып жатқанын, екеуінің ара жігін ажырату, айқындау қиын екенін көруге болады.

Зерттеу мақсаттары мен міндеттері.

- Теориялық зерттеулер негізінде эмоциялық интеллект, әлеуметтік интеллект және жетістікке жету мотивациясы туралы тұжырымдарға талдау жасау.

- Студенттердегі әлеуметтік және эмоциялық көріністерін айқындау, өзара байланысын көрсету;

- Әлеуметтік және эмоциялық интеллект пен жетістікке жету мотивациясы арасындағы өзара байланысты нақтылау;

- Студенттерді оқу жетістіктері мен ЭИ, ӘИ және жетістікке жету мотивациялары бойынша корреляциялық байланысты анықтау.

МАТЕРИАЛДАР МЕН ЗЕРТТЕУ ӘДІСТЕРІ

Адамның жалпы эмоциялық және әлеуметтік сферасы адам психикасының күрделі құрылымындағы реттеушілік жүйеден тұрады, потенциалды мүмкіншіліктерді белсендіреді, болашаққа бағдарлайды (Б.М. Теплов, П.М. Якобсон, Б.М. Неменский, Б.И. Додонов, А.Н. Лутошкин), тұлғаның шығармашылық қабілетін шыңдайды, адамның қорғаныс (Л.И. Божович), реттеушілік (Е.П. Ильин), мотивациялық механизмін жүзеге асырады.

Әлеуметтік интеллект (бұдан әрі ӘИ) адамдар арасындағы қарым-қатынас пен әлеуметтік тұрғыда бейімделу арқылы табысқа жетуде көрінетін интегралды интеллектуалды қабілет. Әлеуметтік қабілеттің көрсеткіштеріне, қалыптасу процестеріне әлеуметтік сезімталдылық, адамдардың бірін-бірі қабылдауы, әлеуметтік есте сақтау және әлеуметтік ойлау жатады, - деп көрсетеді О.В. Лунева [1]

Ресей ғалымы О.В. Лунева «әлеуметтік интеллект» адамның басқа адамдармен және белгілі бір адамдар тобымен өзара әрекеттесуінде жүзеге асатын адамның ішкі субъективті-тұлғалық құрылымдық компоненттерден тұрады деп көрсетеді. Әрі оны үш ішкі құрылымға бөліп қарастырады:

- Әлеуметтік когнитивтілік және басқа адамдармен өзара тиімді әрекеттесу бейнесін құра алу қабілеті;

- Әлеуметтік интеллект – бұл тұлғаның өзіндік әлеуметтік психологиялық даралық ерекшелігі;

- Әлеуметтік жүріс-тұрысын өзіндік реттей алу мен тұлға аралық өзара әрекеттесу жағдайларында өзін-өзі басқара алу қабілеті. Басқаша айтқанда ӘИ – тұлғаның субъективтілік ерекшелігін сипаттайтын даралық қабілеттерінің көріну белгілері болып табылады.

Отандық, Ресейлік және шетелдік зерттеулерге талдау жасау негізінде ӘИ ұғымында ортақ түсініктер мен негізгі идеялар ұқсас болып келеді. *ӘИ негізгі тұжырымы мынадай ойды ұстанады: адамдардың басқа адамдармен қарым-қатынас барысында өзін және өзгелерді түсіне білу, соның арқасында сәтті әлеуметтік бейімділікке қол жеткізу, оған қоса өзара түсіністіктің арқасында қоғамда табысты қызмет етуге жетелейтін әлеуметтік өзара нәтижелі әрекеттесу қабілеті.* ӘИ зерттеуде Батыс психологиясында ертеректен зерттелініп келе жатса, Ресей тарихында аса ұзақ уақытты қамтымайды [2]. Ал Қазақстандағы зерттеулерге сүйенсек, әлеуметтік интеллект жалпы қарым-қатынас психологиясының құрамдас белгісі ретінде жалпылама қарастырылған. Дегенмен, соңғы жылдары бұл феномен арнайы зерттеулердің объектісіне айналып келеді. А.И. Курманова және басқалар студенттердегі әлеуметтік интеллектінің даму моделін адамның тұлғалық

ішкі өзгерістерді, ерекшеліктерді және оның кәсіби педагогикалық іс-әрекетке, педагогикалық қарым-қатынасқа әсері салдарын сипаттайды [3]. Ал, А.Ж. Дюсенова және басқалар білім алушы қандастардың әлеуметтік интеллектісінің психологиялық өзіндік ерекшеліктерін эксперименттік түрде зерттеп сипаттап көрсетеді [4].

Әлеуметтік интеллект ұғымы сонау 1920 жылдардағы Э. Торндайктың анықтамасынан бастау алады. Оның айтуы бойынша адамдарды түсіну және басқару қабілеті, адами қарым-қатынаста ақылмен әрекет ету [5]. Өртүрлі психологиялық әдебиеттерге шолу жасау негізінде [6, 7, 8]. ӘИ ұғымын түсіндіруге байланысты бірқатар тұжырымдарды көрсетуге болады. Кесте 1.

Кесте 1. ӘИ ұғымын түсіндіретін тұжырымдар мен авторлар

қ/с	Әлеуметтік интеллект түсінігі	Авторлар
1	Тұлға аралық қарым-қатынас кезінде басқа адамдарды түсіну қабілеті, олармен ақылды әрекет ете білудегі көрегенділік	Э. Торндайк
2	Адамның қоғамдық өмірге бейімделу дәрежесі, яғни өмірлік жағдаяттарда дұрыс әрекет ете алу ептілігі	Д. Векслер
3	Әлеуметтік өзара әрекеттесуде жүзеге асырылатын және жалпы интелектіге тәуелсіз танымдық және мінез-құлық қабілеттерінің жиынтығы	Дж. Гилфорд, Г.Олпорт, Г.П. Геранюшкина және т.б.
4	Әлеуметтік ойлаудың синонимі ретінде	Дж. Годфруа, Д. Майерс
5	Әлеуметтік шындыққа бағдарлануды қамтамасыз ететін, тәжірибе арқылы меңгерілетін адамың «психикалық» құралы, формасы	Р. Селман
6	Академиялық интеллект негізінде қалыптасатын және онымен тығыз байланысты интеллект	Л.И. Анцыферова, Н.В. Бачманов, М.И. Бобнева, Н.А. Стафурина, А.Л. Южанинова, О.Б. Чеснакова және басқалар
7	Даналық және практикалық ойлау ұғымдарының синонимі ретінде	С. Халлидей, М. Чандлер, П. Балтес, Б.М. Теплов, Л.И. Уманский, М.А. Холодная және басқалар
8	Эмоциялық интеллектінің құрамдас бөлігі ретінде	Д. Гоулман, Бауэр
9	Табысты тұлға аралық қарым-қатынастың негізі ретінде	Ю.Н. Емельянов, В.Н. Куницына, Е.С. Михайлова
10	Жаңа өмірлік жағдайларға жалпы бейімділігінде көрінетін, адамның ішкі жоспарымен әрекет етудегі мінез-құлықтық ептілік	В. Штерн
11	Қоғамдағы басқа адамның бейімделуіне және танылуына бағытталған интеллект түрі	Х. Гарднер, Р. Стернберг, В.Н. Дружинин, К.А. Кудрявцева, В. А. Лабунская және басқалар
12	Әлеуметтік-мәдени жағдайлар әсерінен әлеуметтену барысында қалыптасатын индивидтің интеллектісі	Г. Айзенк,
13	Тұлға аралық таным факторы ретінде	А.С. Самекин

14	Өзін-өзі реттеу процестерінің энергетикалық қауіпсіздігі деңгейіне қоса, зияткерлік, тұлғалық, коммуникативтілік және мінез-құлықтық қасиеттер жиынтығы	В.Н. Куницына
15	Адамдардың әлеуметтік ережелерді саналы тұрғыда түсіне білу, оларды сақтау, тиімді әлеуметтік байланыстар құра алу, достық сипаттағы қарым-қатынаста эмоциялық жылылықты сақтай алу қабілеті	П. Джон, С. Космитский, Г.
	Қарым-қатынас барысында басқа адамдардың әрекеттерін, сезімдерін, көңіл-күйлерін, мотивациясын сыни тұрғыда адекватты бағалау қабілеті	Д. Ведек
16	Эмоциялық, мінез-құлықтық, тұлға аралық, бейімдеушілік қабілеттермен сәйкестендіру ретінде	А.Р. Ерментаева, Х.Т. Шерьязданова, Н.Қ. Тоқсанбаева және басқалар ,
17	Әлеуметтік интеллект – бұл адамның басқа адамдармен табысты әрекеттесуде көрінетін, қарым-қатынас кезінде жүзеге асатын ақыл-ой қабілеттілігі. Мұнда басты фактор – адамның ақылы, даналығы.	Автор: Б.Е. Сабырбай, Г.Қ. Айкинбаева

Эмоциялық интеллект (бұдан әрі ЭИ) – бұл эмоцияның көрінуі, оны бағалауы және жеткізе алу, эмоцияны түсіну және эмоцияны танып білу және эмоцияларды басқара алу қабілеттілігі ретінде сипатталады. ЭИ адамның өзінің және өзгелердің эмоциясын түсіну, өзіндік эмоциялық сферасы мен мотивациясын басқара алу сияқты әлеуметтік және эмоциялық қабілеттердің бірлігін білдіреді.

«Эмоциялық интеллект» ұғымы (Salovey P. and Mayer J.D 1990.) Саловей және Майер енгізген болатын [9]. Олар ЭИ негізгі үш сала бойынша сипаттады: өзінің және өзгелердің эмоциясын бағалау; өзінің және өзгелердің эмоциясын реттеу; әрекеттерді орындау кезінде эмоцияларды қолдану.

Эмоциялық интеллект туралы Н. Холл моделі компоненттеріне эмоциялық сауаттылық, өз эмоцияларын басқара алу, өзіндік мотивация, эмпатия, басқалардың эмоциясын басқару жатады. Д.В. Люсиннің эмоциялық интеллект туралы теориялық моделі төмендегідей сипаттамалардың бірлігінен тұрады:

- эмоциядан туындайтын ақпараттарды өңдеудің когнитивтілік қабілеттілігі;
- өзі және өзгелер туралы ақпараттың негізі ретінде эмоция туралы ой-пікірлері;
- эмоциялылықтың даралық көрінісі;
- эмоциялық сезімталдық;
- эмоциялық тұрақтылық.

ЭИ көріністері вербальды және вербальды емес белгілердің көмегімен эмоцияны тану, басқалардың вербальды емес белгілерін қабылдау, әрі оған сәйкес эмоциялық қатынас арқылы көрінеді. Оған қоса, өз эмоциясын реттей алу, өз эмоциясын өзгелердің эмоциясына орай бақылау, қалыпқа келтіру көріністерімен сипатталады. Алдында тұрған міндеттерді орындау немесе күрделі мәселелерді шешу кезінде эмоцияларды қолдану, шығармашылық мотивацияның туындауы, икемді жоспарлау әрекеттерінен көрінеді. (Schutte N.S., және басқалар, 1998) [10].

М. Akbarilakeh және басқалар студенттердің ЭИ мен сыни ойлау академиялық үлгерімі арасында өзара байланыс бар екендігін ескере отырып, университеттегі соңғы курс болса да, сыни ойлауды және ЭИ дамытуға бағытталған жағымды, әрі оңтайлы ортаны құра отырып, сарапшыларды шақыру арқылы студенттердің сыни ойлауы мен ЭИ бекітуге, сол

арқылы жалпы жетістіктерге жетуге ықпал жасау мүмкіншіліктерін баса көрсетеді [11]. Сондықтан, эмоциялық интеллектіні дамыту арқылы университетте студенттердің академиялық және мінез-құлықтық жетістіктерін бағалау маңызды болып табылады.

Соңғы жылдары бүкіл әлемдік әлеуметтік-эмоциялық оқыту (SEL, бұдан әрі ЭЭО) концепциясы өз нәтижесін беріп жатқандығын ескерсек, онда оқу жүйесінде SEL дамытуды қамтамасыз ететін практикалық міндеттерге көп көңіл бөлу қажет. ЭЭО (SEL) мән беру білім беру жүйесінің барлық деңгейлерінде (колледж, университет, кәсіби, үздіксіз білім беру) қарқынды дамып келеді.

С. Elmi бойынша, студенттердің эмоциялық интеллектісі неғұрлым жоғары болған сайын, олардың басқа да интеллектілерін ынталандыру мен қызығушылығы арта түседі. Тіпті студенттердің ғылымға деген қызығушылықты қамтамасыз ететін өмірлік стратегиялардың қалыптасуына, стресске тұрақтылықтың артуына, басқа адамдармен мүмкіндігінше позитивті өзара әрекеттесу стратегияларына әсер етеді [12]. Осы орайда, студенттердің академиялық нәтижелерінің жоғарылауына ықпал ететін әлеуметтік сауаттылық пен өзін-өзі бақылауды қамтамасыз ететін оқыту әдістерін өңдеу қажеттілігі артып отыр. Ал мұның барлығы жастардың кәсіби және тұлғалық жетістіктердің бастауы десек болады..

Дурлак және басқалар (Durlak, J.А және басқалар 2011) 148 000 студенттерге зерттеу жүргізу арқылы зерттеушілердің тек 29 пайызы ғана оқу орындарындағы мақтау, қолдау мен қамқорлық бар екенін көрсеткен [13]. Әрине мұндай ортаны құрушы басты тұлға оқу үдерісін ұйымдастыратын оқытушылардың ролі зор. Anderson және басқалардың (Anderson, V және басқалар, 2019) пайымдаулары бойынша өз пәніне, өз оқушыларына, ерекше қамқорлық танытатын оқытушыларға сипаттама бере отырып, олар студенттерге күшті әсер ете отырып, пәнге деген қызығушылықты арттыру, оқуға деген энтузиазмді дамыту, болашаққа талпынушылықты белсендіру мүмкіншілігін тудырады. Аталмыш авторлар ЖОО оқытушылықтың танымдық, эмоциялық және тәндік қызметін ерекше атап өту керектігін көрсетеді [14].

SEL – сапалы оқыту мен білім берудің ажырамас бөлігі болып табылады. (Srinivasan, M. 2019), (Tantillo Philibert және басқалар 2018) ЭЭО (SEL) нәтижелілігі аудиториядағы өзара әрекеттесу сапасын жақсартады, академиялық талпынысты дамытады, оқуға деген мотивацияны арттырады, оқу үдерісі барысында орындалатын эмпирикалық тәжірибелер көмегімен студент пен оқытушы арасындағы өзара әрекеттесуді жақсартады, ал мұның барлығы оқытушы мен студент арасындағы өзара әрекеттесудегі әлеуметтік-эмоциялық құзіреттілікті жетілдіре түседі (Reicher, H., 2010).

Бірқатар зерттеулерге сүйенетін болсақ, жоғары білім беру жүйесінде студенттердің әлеуметтік және эмоциялық бейімделуі жағымды академиялық нәтижелермен байланысты. Академиялық үлгерімді жақсартады және сақтап қалады. Оған қоса, әлеуметтік және эмоциялық дағдылар тек академиялық нәтижелерге ғана әсер етпейді, сонымен қатар жұмыстағы жетістіктерге, позитивті тұлға аралық қатынастарға, психикалық саулықты қамтамасыз етуге, жалпы психологиялық әл-ауқатқа әсер ететіндігі дәлелденеді. Сондықтан ЖОО ЭЭО (SEL) құндылығы өмірлік маңызы зор болып табылады. ЭЭО (SEL) эмоциялық интеллект дағдыларын дамытуға қатысты болғандықтан, өзіндік сана, өзіндік бақылау, әлеуметтік сауаттылық, өзара қарым-қатынас дағдысы және жауапты шешім қабылдауды қамтиды (Lubit, R.2019).

Зерттеулер көрсеткендей, әлеуметтік және эмоциялық құзіреттіліктің бұл бес саласы ЭЭО (SEL) бойынша ЖОО студенттерінің бейімділігін, жетістікке жетуі мен дамуында шешуші мәнге ие. АҚШ-тың бірнеше штаттары мен округтерінде ЭЭО (SEL) орта және жоғары мектептер бағдарламаларына арналған стандарттары едәуір өңделгенімен, ЖОО бұл әлі жақсы ұйымдастырылмағанын, әлі құрылымдалмағанын, сондай-ақ жас ғалымдарға біртекті қолданып жатқандығы туралы деректер келтіреді (Conley, C.S., 2015). Сондықтан ЖОО ЭЭО (SEL) стратегиясын тиімді жүзеге асыру, ЭЭО (SEL) қолданудың студенттердің

академиялық және мінез-құлықтық нәтижелерге әсеріне көп көңіл бөлу қажеттілігі артып отыр.

Е. Karpouza және А. Emvalotis (Karpouza E. and Emvalotis A., 2019) ЖОО студент-оқыту арасындағы қатынастың оқу үдерісінде мәні зор бола тұра қажетті деңгейде зерттелінбегенін айтады. Студенттердің оқытушыға дегені сенім оқытушының кәсіби күзiреттiлiгiне байланысты. Оқытушының өз пәніне қатысты мықты біліміне қоса, күрделі оқу материалын түсіндіруде, студенттер тобын тиімді басқару дағдысына және студенттердің қойған сұрақтарына жауап беруіне де байланысты сенім орнайды (King R.V. және Chen J., 2019). Егер оқытушы баға қою кезінде үйлесімділікті қамтамасыз ете алмаса, студенттермен әділетсіз қатынаста болса, онда нәтижелі кері байланыс бірден пайда бола қоймайды, оған қоса, студенттерге деген эмоциялық тұрақсыздығын байқатады, соның салдарынан студенттердің сенімінен шығып қалады. Оқу үдерісіндегі эмоциялық тұрақсыздық студенттердің эмоциялық қажуына әкеп соғады, педагогикалық өзара әрекеттесудің күтілетін нәтижелеріне зиян келеді. Әдетте студенттер оқытушылардың күзiреттiлiктерiн олардың оқыту үдерісін әлеуметтік және эмоциялық сипатта ұйымдастыруына байланысты жетістіктеріне қарай бағалайды (Han Y. және Nyland F., 2019). Осылайша, егер оқытушы оқу үдерісінде жылылық пен эмоциялық қолдау көрсете білсе, онда бұл студенттердің бойынша сенімділік сезімін тудырады, жаңа ілімдерді оқып-үйренуде, тәуекелділікке қатысты шешім қабылдауда қауіпсіздікті сезінеді, мотивациясы жоғарылайды, академиялық жетістікке жетеді, оқудан қанағат алу сезімі тұрақталады, оқу ортасындағы жағымды ахуалды сезінеді, ал мұның барлығы ЖОО кәсіби біліктіліктің негізі болып табылады.

ЗЕРТТЕУ НӘТИЖЕЛЕРІ ЖӘНЕ ОЛАРДЫ ТАЛҚЫЛАУ

Заманауи жағдайда, студенттер ЖОО бәсекеге қабілетті болып қалу үшін қол жеткізген білім мен дағдыларының арқасында өзіндік құндылықтарын қалыптастыруға тырысады. Соңғы жылдары қоғамда ЭИ бірінші орынға ие болып отырғандықтан, оқу нәтижелеріне қол жеткізудің қажетті механизмдерін өңдеу үшін, ЭИ жоғары қызметкерлерді жұмысқа қабылдау мәселелерін шешуде. ЭИ жоғары қызметкердің арқасында студенттер кез-келген күрделі, қиын жағдаяттарға қарсы тұра алатындай, өзекті мәселелерден жеңіл шығу ептілігін меңгереді, өз мақсатына жетудің тиімді жолдарын айқындай алады. S. Everett және G. Oswald пайымдаулары бойынша (Everett, S.; Oswald, G., 2018) ЖОО ЭИ-ді дамыту арқылы студенттерде оқу жетістіктерін жоғарылата алу мүмкіндігіне ие болады, стресстік күйзелістерді жақсы еңсере алу артады.

Студенттер ЭИ дамытуға байланысты өзара қарым-қатынас барысында өздерінің ЭИ дамыту, оқу нәтижелеріне максималды жету және академиялық көрсеткіштің нәтижелігін арттыру үшін өздерінде бар ресурстарын барынша қолдануда бастамашылдықтарын көрсетеді. Оқытушылармен және бірге оқитын құрбыларымен өзара әрекеттесу арқылы оқу тапсырмаларын сапалы, нәтижелі орындау белсенділігін арттыру үшін сенімді, достық атмосферасын құру қажеттілігінің мәнін түсінеді.

Эмоциялық интеллектуалды дуэт, яғни студенттер мен оқытушылар оқу және бәсекелестік үшін барлық мүмкіншіліктерді қолдана отырып, кәсіби өсу жағдайын құрады. Студенттердің бойында осы уақытқа дейін қалыптасып келе жатқан ЭИ қорын тиімді пайдалану, ЭИ потенциалын дұрыс бағытқа бағдарлау, ЭИ дағдысын жетілдіру арқылы іске асатын кәсіби оқу үдерісі ЭЭО негізделу қажет.

Бірқатар психологиялық зерттеулердің басты тұжырымдары баланың ЭИ және ЭИ кішкентайынан бастап дамуын басшылыққа ала отырып, арнайы дамытушылық жұмыстардың көмегімен ЭИ мамандарына көмек көрсетіп, қолдау жасау керек деп санайды.

Зерттеу тақырыбы мен мақсатына орай, эксперименттік зерттеу барысында ЭИ және ЭИ анықтау үшін төмендегідей әдістемелер қолданылды:

- төрт шкала бойынша эмоциялық интеллектінің даму деңгейін анықтайтын ресейлік психодиагностикалық әдіс – Д.В. Люсиннің эмоциялық интеллект сауалнамасы;

- бес шкаладан тұратын Н. Холлдың модификациялық «Әлеуметтік интеллект» әдістемесі;
- С.А. Пакулинаның «ЖОО-да студенттердің жетістікке жету мотивациясы»;
- Студенттердің жетістікке жету көрсеткіші ретінде академиялық үлгерім көрсеткіштері.

Зерттеуге Қазақстандағы жоғары оқу орындарындағы 1-4 курс студенттері қатысты. 1 курс студенттері – 72,3 %, 2 курс студенттері – 10 %, 3 курс студенттері – 6,9 % және 4 курс студенттері – 10,8 % құрады. Зерттеу әдістемелері жауаптары студенттерге Google-форма форматында алынды.

Студенттердің жетістікке жету көрсеткіштері ретінде сабақ үлгерімі оқудағы баға бойынша «тек 5 пен» «4 және 5 пен», «тек 4 пен», «4 пен және 3 пен» оқитын студенттер деп жіктелінді. Академиялық үлгерімі бойынша мәліметтер келесі кестеде көрсетілген.

1 кесте. Студенттердің академиялық үлгерімі туралы ақпарат

Үлгерімі	Саны	Пайыздық көрсеткіші
Тек 5 деген баға	7	5.4%
4 пен 5 деген бағалар	101	77.7%
тек 4 деген бағалар	11	8.5%
4 пен 3 деген бағалар	11	8.5%

Д.В. Люсиннің «Эмоциялық интеллект» сауалнамасындағы тұлға аралық, тұлға ішілік, эмоцияны түсіну және эмоцияны басқару шкалалары бойынша «өте жоғары» – 33,1 %, «жоғары» - 39,2 %, «орташа» - 23.1 %, «төмен» - 3,1 %, «өте төмен» - 1,5 % анықталды.

Кесте 2. Зерттелінушілердің эмоциялық интеллект даму деңгейлері

Шкала атаулары	өте жоғары		жоғары		орташа		төмен		өте төмен	
	саны	%	саны	%	саны	%	саны	%	саны	%
Тұлғааралық эмоциялық интеллект	43	33.1 %	51	39.2 %	30	23.1 %	4	3.1 %	2	1.5%
Тұлға ішілік эмоциялық интеллект	29	22.3 %	37	28.5 %	58	44.6 %	5	3.8 %	1	0,8%
Эмоцияларды түсіну	50	38.5 %	51	39.2 %	25	19.2 %	3	2.3 %	1	0.8%
Эмоцияларды басқару	17	13.1 %	44	33.8 %	57	43.8 %	9	6.9 %	3	2.3
Жалпы көрсеткіштері	43	33.1 %	51	39.2 %	30	23.1 %	4	3.1 %	2	1.5%

Кестеден көріп отырғанымыздай, эмоциялық интеллектің қай шкаласы болса да, студенттердегі эмоциялық интеллектінің даму деңгейі жоғары көрсеткіштерге ие екендігі байқалады.

Келесі диаграммада Н. Холлдың «Әлеуметтік интеллект» сауалнамасына сәйкес әрбір шкала көрсеткіштері бойынша мәліметтер келтіріледі.

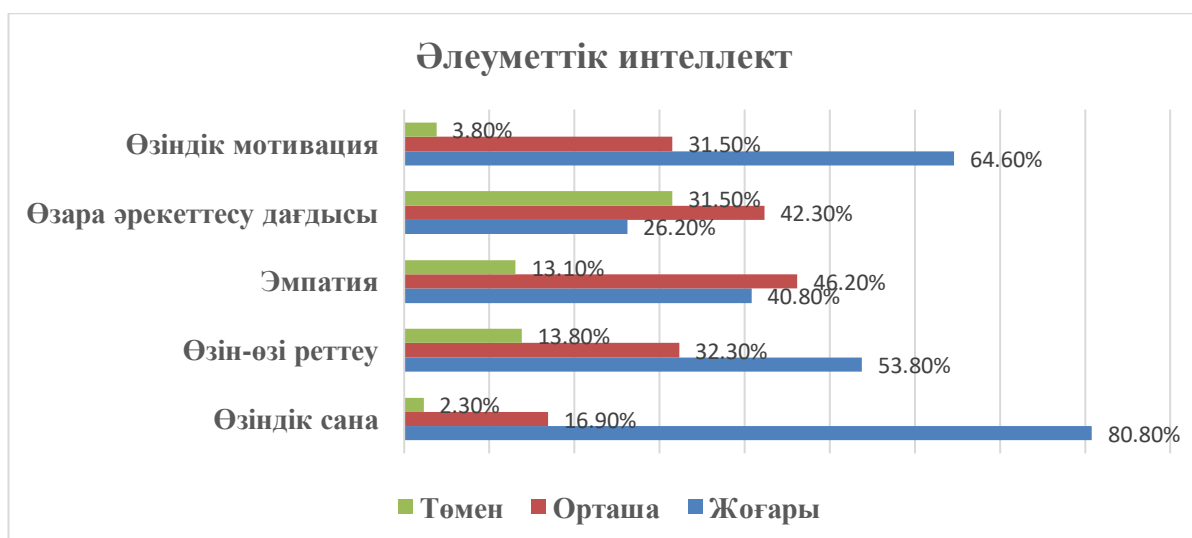

Диаграмма. Студенттердегі әлеуметтік интеллектінің даму көрсеткіштері

Диаграммдан көріп отырғанымыздай, студенттердің әлеуметтік интеллект әдістемелсі бойынша «Өзіндік сана», «өзіндік мотивация» және «Өзін-өзі реттеу» шкалалары бойынша даму деңгейі жоғары екендігі, сондай-ақ, «Өзара әрекеттеу дағдысы» мен «Эмпатия» шкалалары бойынша даму деңгейлері орташа екендігі байқалады.

Келесі әдістеме С.А. Пакулинаның «ЖОО студенттердің жетістікке жету мотивациясы» әдістемесі бойынша әрбір шкала бойынша төмендегідей деректер алынды.

Кесте 3. Студенттердің жетістікке жету мотивациясының көріну деңгейлері

Жетістікке жету мотивациясының негізгі категориялары	Жоғары	Орта	Төмен
Жетістік – сәттілік	36	62	32
Жетістік материалдық өмір деңгейі ретінде	45	51	34
Жетістік – танымалдылық	34	48	48
Жетістік – өктемділік	16	31	83
Жетістік өз қызметінің нәтижесі ретінде	79	34	17
Жеке жетістік	62	45	23
Жетістік психикалық күй ретінде	75	30	25
Жетістік кедергілерді жеңу ретінде	54	54	22
Жетістік – кәсібилік	66	45	19

Кесте 4. Жетістікке жету әдістемесі бойынша жалпы пайыздық көрсеткіштері

	Саны	Пайыздық көрсеткіші
Жетістікті экстерниоризациялау	14	11%
Жетістікті интериоризациялау	103	79%
Екеуі тең	13	10%
Барлығы	130	100%

Ендігі кезекте зерттеу мақсаты мен міндеттеріне орай, акамедиялық үлгеріміне байланысты эмоциялық интеллект көрсеткіштері келесі кесте бойынша мәліметтер келтіріледі.

Кесте 5. Студенттердің сабақ үлгерімі мен эмоциялық интеллект көрсеткіштері

		Эмоциялық интеллект					Барлығы
		Өте жоғары	Жоғары	Орташа	Төмен	Өте төмен	
Оқу үлгерімі	Тек 5 деген баға	1	4	2	0	0	7
	4 пен 5 деген баға	34	28	33	4	2	101
	Тек 4 деген баға	6	4	1	0	0	11
	4 пен 3 деген баға	6	4	1	0	0	11
Барлығы		47	40	37	4	2	130

Төмендегі кестеде студенттердің жетістікке мотивациясының негізгі категориялары бойынша көрсеткіштері мен эмоциялық интеллект бойынша көрсеткіштер келтіріледі.

Кесте 6. Жетістікке жету мотивациясы мен эмоциялық интеллект даму деңгейі бойынша студенттердің сандық көрсеткіштері

		Эмоциялық интеллект				
		Өте жоғары	Жоғары	Орташа	Төмен	Өте төмен
Жетістік - сәттілік	Жоғары	9	15	8	3	1
	Орта	23	15	23	1	0
	Төмен	15	10	6	0	1
Жетістік материалдық өмір деңгейі ретінде	Жоғары	11	20	11	2	1
	Орта	20	12	17	2	0
	Төмен	16	8	9	0	1
Жетістік – танымалдық	Жоғары	5	16	11	1	1
	Орта	22	11	12	3	0
	Төмен	20	13	14	0	1
Жетістік – өктемділік	Жоғары	0	6	8	1	1
	Орта	11	11	8	1	0
	Төмен	36	23	21	2	1
Жетістік өз қызметінің нәтижесі ретінде	Жоғары	25	29	19	4	2
	Орта	12	6	16	0	0
	Төмен	10	5	2	0	0
Жеке жетістік	Жоғары	17	22	19	3	1
	Орта	16	13	15	1	0
	Төмен	14	5	3	0	1
Жетістік психикалық күй ретінде	Жоғары	23	25	22	4	1
	Орта	11	8	11	0	0
	Төмен	13	7	4	0	1
	Жоғары	15	19	16	3	1
	Орта	24	13	16	1	0

Интерна л	Pearson Correlation	.386**	.102	.054	.002	.096	.176*	1	.670**
	Sig. (2-tailed)	.000	.247	.540	.979	.279	.045		.000
	N	130	130	130	130	130	130	130	130
Экстерн ал	Pearson Correlation	.233**	.097	.022	.017	.102	.127	.670**	1
	Sig. (2-tailed)	.008	.271	.801	.852	.246	.151	.000	
	N	130	130	130	130	130	130	130	130

** 0,01 деңгейіндегі корреляция мәнділігі

* 0,05 деңгейіндегі корреляция мәнділігі

Біріншіден, Пирсон бойынша корреляциялық коэффициенттер (r) бағаланады. Бұл коэффициенттер -1 -ден $+1$ -ге дейінгі мәндерді қабылдайды. Оң мәндер айнымалылар арасындағы оң байланысты көрсетеді (бір айнымалы өскенде, екіншісі артады), ал теріс мәндер кері байланысты көрсетеді (бір айнымалы өскенде, екіншісі төмендейді). 0 -ге жақын мәндер байланыс жоқ немесе өте әлсіз байланысты көрсетеді. Екіншіден, «Sig. (2-tailed)» кестедегі корреляция коэффициентінің статистикалық маңыздылығын көрсетеді. Мұнда бұл маңыздылық $0,01$ немесе $0,05$ деңгейінде көрсетілген жұлдызша (*) арқылы бағаланды. Мысалы, ** - белгісі $0,01$ маңыздылық деңгейінде статистикалық маңызды қатынасты көрсетеді, ал * - $0,05$ маңыздылық деңгейінде статистикалық маңызды қатынасты көрсетеді.

Жоғарыдағы кестеден көріп отырғанымыздай, өзіндік сана мен басқа айнымалылар арасындағы корреляциялық байланысты қарастыратын болсақ, ең жоғары корреляция ($r = 0,386^{**}$, $p < 0,01$) аралығында байқалады. Сондай-ақ, өзін-өзі реттеу ($r = 0,328^{**}$, $p < 0,01$) мен эмоциялық интеллект ($r = 0,233^{**}$, $p < 0,01$) арасында оң маңызды байланыстар бар екендігі көрінеді. Өзін-өзі реттеу шкаласы мен басқа айнымалылар арасында жоғары және маңызды корреляциялық байланыс бар екендігі, әсіресе, эмоциялық интеллект ($r = 0,364^{**}$, $p < 0,01$) пен интернал ($r = 0,102$, $p > 0,05$) шкалалары арасында күшті байланыс бар екендігі анықталды. Әлеуметтік интеллектің эмпатия шкала көрсеткіші негізінде оның басқа айнымалылармен байланысы статистикалық аз мәнділікке ие екендігі көрінеді. Эмпатия шкаласының өзін-өзі реттеу шкаласымен корреляциялық байланысы ($r = 0,246^{**}$, $p < 0,01$) жоғары мәнділікте екендігі анықталды. Сондай-ақ, өзара әрекеттесу дағдысы шкаласы мен өзіндік мотивация шкалалары және эмоциялық интеллектің өзара мәнді оң байланыстар бар екендігі көрінеді. Әсіресе, өзара әрекеттесу дағдысының эмоциялық интеллектімен өзара корреляциялық байланыс ($r = 0,258^{**}$, $p < 0,01$) күшті екендігі анықталды.

Осы орайда, зерттеу жұмысының құндылығы мен маңыздылығы – ең алдымен, ЖОО студенттердің кәсіби білім алу барысында, оқу үдерісінде эмоциялық және әлеуметтік интеллектісінің дамуына жағдай жасай отырып, олардың жетістікке жету мотивациясын жоғарылата алу мүмкіншілігіне қол жеткізе алатындығымен айқындалады. Оған қоса, эмоциялық және әлеуметтік интеллект арқасында қол жеткізген академиялық үлгерімі арқылы да жетістікке жету мотивациясын жоғарылатуды қамтамасыз етуге болады. Студенттердің неғұрлым жетістікке жету мотивациясын жетілдіру арқылы жастардың қоғамдық табыстарға бағыттауға, еліміздің жалпы әлеуметтік-экономикалық әл-ауқатын оңтайландыруға болады.

Зерттеу жұмысының жаңалығы. Адамның тұлғалық және кәсіби толыққанды дамуының маңызды факторы (шарты) әлеуметтік, эмоциялық интеллект болып табылады. Зерттеуде осы феномендердің студенттердің жетістікке жету мүмкіншіліктеріне әсері теориялық және эмпирикалық тұрғыда дәйектеледі. Оған қоса, ЖОО оқу үдерісінде әлеуметтік және эмоциялық интеллектіні дамуына жағдай жасау арқылы студенттердің академиялық үлгерімі негізінде көрінетін табыстылыққа ұмтылысын ынталандыру мүмкіншілігі пайымдалады. Адам өміріндегі эмоциялық және әлеуметтік интеллектінің

маңыздылығы жан-жақты айтылып жатқанымен, оның оқу үдерісінде қаншалықты нәтижелі жүзеге асып жатқандығы беймәлім. Олай болса, аталмыш зерттеудің жалғасы – ЭИ және ӘИ дамытудың психологиялық-педагогикалық шарттарын анықтау жұмыстарымен жалғасады деп сенім білдіреміз.

ҚОРЫТЫНДЫ

Жоғарыда айтылған ЭИ және ӘИ туралы тұжырымдарды талдай келе, біз келесідей қорытындыға келдік:

Әлеуметтік интеллекті де эмоциялық интеллект те адамның қарым-қатынас кезіндегі өзінің де өзгелердің де эмоциясы туралы ақпараттарды өңдеу қабілеттілігі, осы ақпараттарды өзінің ой-пікірлерінде, мінез-құлқында қолдана алу қабілеттілігі болып табылады. ЭИ және ӘИ адамның бүкіл өмір сүруінің түрлі аспектілерінде маңызды роль атқаратын предиктор, мінез-құлқын басқаратын тұлғаның негізгі құрамдас компоненттері ретінде көрінеді. ЭИ және ӘИ-нің даму деңгейінің көрсеткіші тек адамның ішкі күйі мен реакциясын, өз мінез-құлқын өзгертуді ғана қамтамасыз етіп қоймайды, оған қоса, адамның өз мақсаттарын жүзеге асыру бағыттылығы мен белсенділігін де қамтамасыз етеді. Эмоцияны басқару – адамның әртүрлі эмоцияның нұсқаларын дамыту арқылы, эмоцияның әртүрлі түрлерін таңдау, басқа адамдармен қарым-қатынасын нәтижелі болуын дамыту деген ойды білдіреді. Ал, ӘИ даму деңгейі төмен адамдарда тұлға аралық конфликтінің туындау ықтималдылығының басым болуы мен жағдаяттарға дезадаптациялығы сипатталады.

Ал эксперименттен алынған нәтижелер қорытындысы бойынша, Пирсонның корреляциялық коэффициенті бойынша өзіндік сана мен өзін-өзі реттеу шкалалары арасындағы оң мәнді күшті байланыс ($0,328^{**}$, $p = 0,000$) бар екендігі, өзіндік сана мен эмпатия арасында оң мәнді едәуір байланыс ($0,287^{**}$, $p = 0,001$) бар екендігі анықталса, өзара әрекет дағдысы, өзіндік мотивация және эмоциялық интеллект арасында аз мәнді байланыс бар екендігі анықталды. Оған қоса, өзін-өзі реттеу мен эмпатия ($0,246^{**}$, $p = 0,005$) және эмоциялық интеллект арасында оң күшті байланыс ($0,364^{**}$, $p = 0,000$) бар екендігі анықталса, өзін-өзі реттеу мен өзіндік сана арасында едәуір байланыс ($0,328^{**}$, $p = 0,000$). анықталды. Эмпатия мен өзін-өзі реттеу ($0,246^{**}$, $p = 0,005$) және эмоциялық интеллект шкалалары арасында оң және күшті байланыс ($0,364^{**}$, $p = 0,000$) бар. Ал өзара әрекеттесу дағдысы мен өзіндік мотивация ($0,185^{*}$, $p = 0,035$) және эмоциялық интеллект шкалалары арасында оң мәнді, бірақ әлсіз байланыс ($0,258^{**}$, $p = 0,003$) бар. Өзін-өзі реттеу мен өзіндік мотивация арасында оң мәнді және күшті байланыс ($0,293^{**}$, $p = 0,001$) бар, эмоциялық интеллект пен өзін-өзі реттеу арасында оң мәнді байланыс ($0,364^{**}$, $p = 0,000$), сондай-ақ, өзара әрекеттесу дағдысы мен эмпатия арасында ($0,258^{**}$, $p = 0,003$) және өзара әрекеттесу дағдысы мен эмпатия арасында да оң мәнді байланыс ($0,153$, $p = 0,082$) бар.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Лунева О.В. Социальный интеллект: история изучения и основные модели. М.: Изд-во Московского гуманитарного университета, 2009, 124с.
2. Михайлова Е.С. Социальный интеллект: концепции, модели, диагностика. Санкт-Петербургский гос. ун-т. - Санкт-Петербург: Изд-во Санкт-Петербургского гос. ун-та, 2007. С. 61
3. Kurmanova A.I., Kenzhebayeva K.S., Ermentaeva A.R., Aubakirova Zh.K. The relationship between the levels of development of social intelligence and personal qualities of students. Абай атындағы ҚазҰПУ-нің ХАБАРШЫСЫ, «Психология» сериясы №3 (76), 2023 ж. 19-30 б
4. Дюсенова А.Ж., Мандыкаева А.Р., Оздугру А. Білім алушы қандастардың әлеуметтік интеллектісінің психологиялық ерекшеліктері. Абай атындағы ҚазҰПУ-нің ХАБАРШЫСЫ, «Психология» сериясы №3(76), 2023 ж. 7-19б
5. Торндайк Э. Интеллект и его использование/ Е.Л. Торндайк. Журнала Харпера – 1920. – 140. -227-235
6. Kosmitzki C., John O. P. The implicit use of explicit conception of social intelligence / C. Kosmitzki // Personality and Individual Differences., 1993. № 15. № 1. P. 11-23.
7. Федорова Е.А. Социальный интеллект как фактор формирования отношения к социально значимым объектам у представителей различных этнических групп. Автореф. 2009

8. Михайлова Е.С. Социальный интеллект. Концепции, модели, диагностика. Монография. Изд-во Санкт-Петербургского универ, 2007, 266 стр.
9. Mayer J.D., & Salovey P., What is emotional intelligence? In Salovey P. & Sluyter D.J. (Eds.), Emotional development and emotional intelligence: Educational implications. 1997: p. pp. 3–31.
10. Schutte N.S., et al., Development and Validation of a Measure of Emotional Intelligence. Personality Individual Differences, 1998. 25(2): p. 167–177.
11. Akbarilakeh, M., Naderi, A., & Arbabisarjou, A. (2018). Critical Thinking and Emotional Intelligence Skills and Relationship with Students' Academic Achievement. Prensa Médica Argentina. https://www.researchgate.net/publication/324254615_Critical_Thinking_and_Emotional_Intelligence_Skills_and_Relationship_with_Students'_Academic_Achievement
12. Elmi, C. (2020). Integrating social emotional learning strategies in higher education. European Journal of Investigation in Health, Psychology and Education, 10 (3), 848–858. <https://doi.org/10.3390/ejihpe10030061>
13. Durlak, J.A.; Weissberg, R.P.; Dymnicki, A.B.; Taylor, R.D.; Schellinger, K.B. The impact of enhancing students' social and emotional learning: A meta-analysis of school-based universal interventions. Child Dev. 2011, 82, 405–432.
14. Anderson, V.; Rabello, R.; Wass, R.; Golding, C.; Rangi, A.; Eteuati, E.; Bristowe, Z.; Waller, A. Good teaching as care in higher education. *High. Educ.* 2019, 79.

Reference

1. Luneva O.V. Social'nyj intellekt: istoriya izucheniya i osnovnye modeli. M.: Izd-vo Moskovskogo gumanitarnogo universiteta, 2009, 124s.
2. Mihajlova E.S. Social'nyj intellekt: koncepcii, modeli, diagnostika. Sankt-Peterburgskij gos. un-t. - Sankt-Peterburg: Izd-vo Sankt-Peterburgskogo gos. un-ta, 2007. S. 61
3. Kurmanova A.I., Kenzhebayeva K.S., Ermentaeva A.R., Aubakirova Zh.K. The relationship between the levels of development of social intelligence and personal qualities of students. Abaj atyndagy KazJPU-nin HABARSHYSY, «Psihologiya» seriyasy №3 (76), 2023 zh. 19-30 b
4. Dyusenova A.ZH., Mandykaeva A.R., Ozdugru A. Bilim alushy kandastardyn әлеуметтік интеллексінің психологиялық ерекшеліктері. Abaj atyndagy KazJPU-nin HABARSHYSY, «Psihologiya» seriyasy №3(76), 2023 zh. 7-19b
5. Torndajk E. Intellekt i ego ispol'zovanie/ E.L. Torndajk. ZHurnala Harpera – 1920. – 140. - 227-235 Kosmitzki C., John O. P. The implicit use of explicit conception of social intelligence / C. Kosmitzki // Personality and Individual Differences., 1993. № 15. № 1. P. 11-23.
6. Fedorova E.A. Social'nyj intellekt kak faktor formirovaniya otnosheniya k social'no znachimym ob'ektam u predstavitelej razlichnyh etnicheskikh grupp. Avtoref. 2009
7. Mihajlova E.S. Social'nyj intellekt. Koncepcii, modeli, diagnostika. Monografiya. Izd-vo Sankt-Peterburgskogo univer, 2007, 266 str. Mayer J.D., & Salovey P., What is emotional intelligence? In Salovey P. & Sluyter D.J. (Eds.), Emotional development and emotional intelligence: Educational implications. 1997: p. pp. 3–31.
8. Schutte N.S., et al., Development and Validation of a Measure of Emotional Intelligence. Personality Individual Differences, 1998. 25(2): p. 167–177.
9. Akbarilakeh, M., Naderi, A., & Arbabisarjou, A. (2018). Critical Thinking and Emotional Intelligence Skills and Relationship with Students' Academic Achievement. Prensa Médica Argentina. https://www.researchgate.net/publication/324254615_Critical_Thinking_and_Emotional_Intelligence_Skills_and_Relationship_with_Students'_Academic_Achievement
10. Elmi, C. (2020). Integrating social emotional learning strategies in higher education. European Journal of Investigation in Health, Psychology and Education, 10 (3), 848–858. <https://doi.org/10.3390/ejihpe10030061>
11. Durlak, J.A.; Weissberg, R.P.; Dymnicki, A.B.; Taylor, R.D.; Schellinger, K.B. The impact of enhancing students' social and emotional learning: A meta-analysis of school-based universal interventions. Child Dev. 2011, 82, 405–432.
12. Anderson, V.; Rabello, R.; Wass, R.; Golding, C.; Rangi, A.; Eteuati, E.; Bristowe, Z.; Waller, A. Good teaching as care in higher education. *High. Educ.* 2019, 79.